

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.Ketab.ir

اسماعیلی، محمدعلی، ۱۳۶۸ -

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی / محمدعلی اسماعیلی. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۹.

۴۵۶ص - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۶۴۱) (کلام و عقاید: ۲۷۳. کلام استدلالی: ۸۰)

ISBN 978-964-09-2110-4

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص [۲۲۳] - ۴۵۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. نائینی، محمدحسین، ۱۲۳۹-۱۳۱۵ - دیدگاه درباره جبر و اختیار.
۲. خونی، سیدابوالقاسم، ۱۲۷۸-۱۳۷۱ - دیدگاه درباره جبر و اختیار.
۳. صدر، سیدمحمدباقر، ۱۹۳۱-۱۹۷۹م. - دیدگاه درباره جبر و اختیار.
۴. جبر و اختیار. الف دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب.عنوان.

۲۹۷ / ۴۵۶

BP ۲۱۹/۶

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۹۸۳۱۲۷

۱۳۹۹

■ موضوع: کلام استدلالی: ۸۰ (کلام و عقاید: ۲۷۳)

■ گروه مخاطب: تخصصی (پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۶۴۱

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۳۸۱

بوستان کتاب

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی

محمد علی اسماعیلی

www.Ketab.ir

چاپ اول
۱۳۹۹

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی

- نویسنده: محمدعلی اسماعیلی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۹ ● شمارگان: ۵۰۰ ● بها: ۷۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

- ❖ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفانیه)، ص ب ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷-۳۷۷۴۲۱۵۵، شماره: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن بخش: ۳۷۷۴۴۴۲۶
 - ❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
 - ❖ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸
 - ❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲
 - ❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰
 - ❖ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹
- اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

- اعضای شورای بررسی آثار ● دبیر شورای کتاب و سرویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار ● ویراستار: محمدرضا منصفی
- اصلاحات حروفنگاری: زهرا امیدی، مهدیه قرباندوست و حسین محمدی ● صفحه‌آرایی: سکیته ملازاده و احمد مؤتمنی
- نمونه‌خوانی: سیدعلی اصغر هاشمی‌نسب و جواد عروجی ● کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش
- مدیر گروه هنری: مسعود نجابتی ● طراح جلد: امیرعباس رحیمی ● اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری
- اداره چاپخانه: مجید مهدوی، ناصر منتظری و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی ● مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

پیش‌گفتار ۱۳

بخش اول: تبیین نظریه سلطنت نفس

فصل اول: کلیات ۲۵

محور اول (مسئله جبر و اختیار) ۲۵

یکم) معناشناسی واژگان مسئله جبر و اختیار ۲۶

۱. مراحل صدور افعال ارادی ۲۶

۲. معناشناسی واژه اراده ۳۱

۳. معناشناسی واژه اختیار ۳۷

۴. معناشناسی واژه جبر ۴۵

۵. مقایسه کاربردهای اراده، اختیار و جبر ۴۹

دوم) مؤلفه‌های مسئله جبر و اختیار ۵۱

سوم) اقسام جبر گرایی ۶۳

چهارم) حوزه‌های جبر فلسفی ۶۸

محور دوم) نظریه سلطنت نفس در علم اصول ۷۳

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی

- ۷۴ یکم) مسئله طلب و اراده در علم اصول
- ۷۸ دوم) مؤلفه‌های نظریه سلطنت نفس
- ۸۰ سوم) سیر تاریخی نظریه سلطنت نفس
- ۸۷ چهارم) نظریه سلطنت نفس در اندیشه محقق نائینی، محقق خوئی و شهید صدر
- ۹۲ جمع‌بندی فصل اول
- ۹۷ فصل دوم: نظریه سلطنت نفس در اندیشه محقق نائینی رحمته الله علیه
- ۹۷ محور اول) مبانی نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی
- ۹۸ یکم) اراده، کیف نفسانی قهری
- ۹۹ دوم) ضرورت سابق و اراده انسان
- ۱۰۰ سوم) مسئله تسلسل اراده‌ها
- ۱۰۲ چهارم) مسئله ترجیح بلا مرجح
- ۱۰۶ محور دوم) مؤلفه‌های نظریه سلطنت نفس
- ۱۰۶ یکم) حقیقت طلب و سلطنت نفس
- ۱۱۰ دوم) نسبت طلب و سلطنت نفس با اراده
- ۱۱۱ ۱. تغایر مفهومی طلب و اراده
- ۱۱۳ ۲. تغایر مصداقی طلب و اراده
- ۱۱۴ سوم) اثبات طلب و سلطنت نفس
- ۱۱۵ چهارم) مسئله ضرورت سابق در نظریه سلطنت نفس
- ۱۲۱ پنجم) مسئله تسلسل در نظریه سلطنت نفس
- ۱۲۱ محور سوم) دستاوردهای نظریه سلطنت نفس در حوزه اراده
- ۱۲۲ یکم) ملاک ارادی بودن افعال در پرتو نظریه سلطنت نفس
- ۱۲۳ دوم) تفسیر امر بین الامرین در پرتو نظریه سلطنت نفس

فهرست مطالب

۱۲۴	جمع‌بندی فصل دوم
۱۲۹	فصل سوم: نظریه سلطنت نفس در اندیشه محقق خوئی <small>رحمته الله علیه</small>
۱۳۰	محور اول) مبانی نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی
۱۳۰	یکم) اراده، کیف نفسانی قهری
۱۳۳	دوم) قاعده ضرورت سابق و اراده انسان
۱۳۳	۱. رابطه قاعده ضرورت سابق با اصل علیت و سنخیت
۱۳۵	۲. تفسیر ضرورت سابق
۱۳۵	۳. اختصاص قاعده ضرورت سابق به افعال طبیعی
۱۳۷	۴. سازگاری وجوب فعلی با اختیار فاعلی
۱۳۹	سوم) مسئله تسلسل اراده‌ها
۱۴۰	چهارم) مسئله ترجیح بلا مرجح
۱۴۳	محور دوم) مؤلفه‌های نظریه سلطنت نفس
۱۴۳	یکم) حقیقت سلطنت نفس
۱۴۴	۱. سلطنت ذاتی و فعلی خداوند
۱۴۸	۲. سلطنت ذاتی و فعلی انسان
۱۵۰	دوم) نسبت طلب و سلطنت نفس با اراده
۱۵۱	۱. تغایر طلب حقیقی با اراده حقیقی
۱۵۴	۲. تغایر طلب انشائی با اراده انشائی
۱۵۶	سوم) اثبات سلطنت نفس
۱۵۸	چهارم) مقایسه سلطنت نفس با قانون علیت
۱۶۰	پنجم) مسئله ضرورت سابق در نظریه سلطنت نفس
۱۶۳	ششم) مسئله تسلسل در نظریه سلطنت نفس

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی

- ۱۶۵ هفتم) ارزیابی نقدهای محقق اصفهانی بر نظریه سلطنت نفس
- ۱۷۰ اشکال اول: خروج طلب از دایره افعال نفس
- ۱۷۱ نقد و بررسی
- ۱۷۲ اشکال دوم: اتحاد حکم طلب و اراده
- ۱۷۲ نقد و بررسی
- ۱۷۳ اشکال سوم: لزوم صدور معلول از علت ناقصه
- ۱۷۴ نقد و بررسی
- ۱۷۵ اشکال چهارم: بطلان تصویر طلب در افعال خداوند
- ۱۷۶ نقد و بررسی
- ۱۷۷ محور سوم: دستاوردهای نظریه سلطنت نفس در حوزه اراده
- ۱۷۷ یکم) ملاک ارادی بودن افعال در پرتو نظریه سلطنت نفس
- ۱۸۰ دوم) تفسیر امر بین الامرین در پرتو نظریه سلطنت نفس
- ۱۸۲ جمع‌بندی فصل سوم
- ۱۸۹ فصل چهارم: نظریه سلطنت نفس در اندیشه شهید صدر علیه السلام
- ۱۹۰ محور اول) مبانی نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی
- ۱۹۲ یکم) اراده، کیف نفسانی قهری
- ۱۹۳ دوم) قاعده ضرورت سابق و اراده انسان
- ۱۹۵ دیدگاه اول: سازگاری ضرورت سابق با اختیار
- ۱۹۹ نقد و بررسی
- ۲۰۲ دیدگاه دوم: اراده آزاد
- ۲۰۲ نقد و بررسی
- ۲۰۳ دیدگاه سوم: گستره افعال انسان

فهرست مطالب

- ۲۰۵ نقد و بررسی
- ۲۰۷ دیدگاه چهارم: دیدگاه محقق نائینی (تقیید قاعده ضرورت سابق)
- ۲۰۸ نقد و بررسی
- ۲۱۱ دیدگاه پنجم: دیدگاه برگزیده شهید صدر
- ۲۱۴ سوم) مسئله تسلسل اراده‌ها
- ۲۱۵ چهارم) مسئله ترجیح بلامرجح
- ۲۱۷ محور دوم) مؤلفه‌های نظریه سلطنت نفس
- ۲۱۷ یکم) حقیقت سلطنت نفس
- ۲۲۱ دوم) اثبات سلطنت نفس
- ۲۲۲ دلیل اول: وجدان
- ۲۲۳ دلیل دوم: برهان عقلی
- ۲۲۵ سوم) مسئله ضرورت سابق در نظریه سلطنت نفس
- ۲۲۷ چهارم) مسئله تسلسل در نظریه سلطنت نفس
- ۲۲۸ محور سوم) دستاوردهای نظریه سلطنت نفس در حوزه اراده
- ۲۲۹ یکم) ملاک اختیاری بودن افعال در پرتو نظریه سلطنت نفس
- ۲۳۲ دوم) تفسیر امر بین الامرین در پرتو نظریه سلطنت نفس
- ۲۳۶ جمع‌بندی فصل چهارم

بخش دوم

ارزیابی نظریه سلطنت نفس

- ۲۴۴ فصل اول: مقایسه دیدگاه محقق نائینی، محقق خوئی و شهید صدر رحمته‌الله
- ۲۴۴ یکم) نقاط اشتراک دیدگاه‌ها

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی

- دوم) نقاط افتراق دیدگاه‌ها ۲۴۸
- جمع‌بندی فصل اول ۲۵۵
- فصل دوم: ارزیابی مبانی نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی ۲۵۹
- محور اول) ارزیابی حقیقت اراده انسان ۲۶۰
- دیدگاه اول: دیدگاه مشهور معتزله (اعتقاد به نفع) ۲۶۱
- ارزیابی ۲۶۴
- دیدگاه دوم: دیدگاه برخی معتزلیان (میل و شوق) ۲۶۴
- ارزیابی ۲۶۶
- دیدگاه سوم: دیدگاه اشاعره (صفت مخصص مغایر با اعتقاد و شوق) ۲۶۶
- ارزیابی ۲۶۸
- دیدگاه چهارم: دیدگاه فلاسفه ۲۶۹
- دیدگاه پنجم: دیدگاه برگزیده ۲۷۵
۱. اراده، مفهوم فلسفی ۲۷۵
۲. منشأ انتزاع اراده ۲۸۷
- محور دوم) ارزیابی ارادی بودن اراده ۲۹۴
۱. دیدگاه محقق نائینی و محقق خوئی ۲۹۵
- ارزیابی ۲۹۵
۲. دیدگاه شهید صدر ۲۹۵
- ارزیابی ۲۹۷
۳. دیدگاه برگزیده ۳۰۱
- ارادی بودن اراده بر مبنای دیدگاه برگزیده در تفسیر اراده ۳۰۱
- ارادی بودن اراده بر پایه دیدگاه مشهور فلاسفه در تفسیر اراده ۳۰۸

فهرست مطالب

۳۱۴	محور سوم) ارزیابی رابطه قاعده ضرورت سابق با اختیار فاعل
۳۱۵	۱. ارزیابی تفسیر اصل علیت
۳۲۰	۲. ارزیابی تفسیر اصل سنخیت
۳۲۸	۳. ارزیابی مفاد قاعده ضرورت سابق
۳۳۱	۴. ارزیابی اثبات قاعده ضرورت سابق
۳۴۳	۵. ارزیابی قلمرو قاعده ضرورت سابق (حوزه افعال ارادی)
۳۴۷	۶. ارزیابی سازگاری قاعده ضرورت سابق با اختیار فاعل
۳۵۵	محور چهارم) ارزیابی مسئله تسلسل اراده‌ها
۳۵۸	محور پنجم) ارزیابی مسئله ترجیح بدون مرجح
۳۵۹	۱. کاربردهای «ترجیح بدون مرجح»
۳۶۵	۲. امکان یا استحاله ترجیح بدون مرجح
۳۶۶	۳. براهین استحاله ترجیح بدون مرجح
۳۷۰	۴. ادله امکان ترجیح بدون مرجح
۳۷۲	ارزیابی
۳۷۴	۵. امکان تحقق افعال ارادی بدون اراده (مرجح)
۳۷۶	جمع‌بندی فصل دوم
۳۸۰	فصل سوم: ارزیابی مؤلفه‌های نظریه سلطنت نفس
۳۸۱	محور اول) ارزیابی حقیقت سلطنت نفس
۳۸۱	۱. ارزیابی سلطنت ذاتی خداوند
۳۸۵	۲. ارزیابی سلطنت فعلی خداوند
۳۸۸	۳. ارزیابی سلطنت ذاتی نفس انسان
۳۹۶	۴. ارزیابی سلطنت فعلی نفس انسان

نظریه سلطنت نفس در حوزه جبر فلسفی

- محور دوم) ارزیابی نسبت طلب و سلطنت نفس با اراده..... ۴۰۰
۱. ارزیابی تغایر مفهومی طلب و اراده..... ۴۰۰
۲. ارزیابی تغایر مصداقی طلب حقیقی و اراده حقیقی..... ۴۰۳
۳. ارزیابی تغایر مصداقی طلب انشائی و اراده انشائی..... ۴۰۴
- محور سوم) ارزیابی اثبات سلطنت نفس..... ۴۰۵
۱. ارزیابی دلالت وجدان..... ۴۰۵
۲. ارزیابی برهان عقلی..... ۴۰۹
- محور چهارم) ارزیابی مقایسه سلطنت نفس با قانون علیت..... ۴۱۴
- محور پنجم) ارزیابی مسئله ضرورت سابق در نظریه سلطنت نفس..... ۴۱۵
- محور ششم) ارزیابی مسئله تسلسل در نظریه سلطنت نفس..... ۴۲۱
- جمع‌بندی فصل سوم..... ۴۲۵
- فصل چهارم: ارزیابی دستاوردهای نظریه سلطنت نفس در حوزه اراده..... ۴۳۱
- محور اول) ارزیابی ملاک ارادی بودن افعال..... ۴۳۱
- محور دوم) ارزیابی تفسیر امر بین‌الامرین..... ۴۳۲
- جمع‌بندی فصل چهارم..... ۴۴۰
- کتاب‌نامه..... ۴۴۳

پیش‌گفتار

«مکتب کلاسی معاصر نجف» که با محوریت اندیشه‌های آیت‌الله شیخ محمدحسین نائینی (۱۲۷۶-۱۳۵۵ق)، آیت‌الله سیدابوالقاسم خوئی (۱۳۱۷-۱۴۱۳ق) و شاگردان ایشان شکل گرفته، با بهره‌گیری از نگرش اجتهادی اصولی به بررسی مسائل کلامی پرداخته و ضمن استفاده از تراش عقلی و اهتمام ویژه به فرهنگ روایی، اندیشه‌های جدیدی در حوزه مسائل کلامی ارائه نموده است. این مکتب کلامی با این‌که در دل مکتب اصولی معاصر نجف شکل گرفته و از همین جهت کمتر در کانون توجه کلام‌پژوهان قرار گرفته است، اما مؤلفه‌های یک مکتب کلامی در دو حوزه روشی و محتوایی در آن مشهود است که وجود آن‌ها آن‌را شایسته اطلاق عنوان «مکتب کلامی» می‌نماید.

شاخص‌ترین مؤلفه روشی این مکتب، بهره‌گیری از روش تلفیقی «عقل‌گرایی غیرفلسفی و نقل‌گرایی تحلیلی» است که پایه‌گذاران این مکتب در بررسی مسائل کلامی از آن بهره برده‌اند. متکلمان اسلامی در وظایف علم کلام به سه جنبه استنباط، اثبات و موجه‌سازی و دفاع از عقاید دینی اشاره کرده‌اند؛ اما در میزان بهره‌برداری از دو منبع عقل و نقل

در این وظایف، میان اندیشوران کلامی اختلافاتی وجود دارد که بر این اساس روش‌های کلامی را می‌توان در یک دسته‌بندی به سه روش «عقلی»، «نقلی» و «تلفیقی» تقسیم کرد:

«روش عقل‌گرایی»، عنوان عامی است که بر هرگونه نظام فکری که نقش عمده را به عقل داده باشد، اطلاق می‌گردد و در مقابل نظام‌های فکری ای همچون «نقل‌گرایی»، «ایمان‌گرایی»، «شهودگرایی» و «تجربه‌گرایی» قرار می‌گیرد. روش عقل‌گرایی در یک تقسیم به «عقل‌گرایی فلسفی» و «عقل‌گرایی غیرفلسفی» تقسیم می‌شود. «عقل‌گرایی فلسفی» بیان‌گر یک رویکرد فلسفی به آموزه‌های الهیاتی است که می‌کوشد با استفاده از روش، مبانی و ادبیات فلسفی، تبیینی عقلانی از آموزه‌های الهیاتی ارائه دهد. این روش با استفاده از عقل و بهره‌برداری از قواعد و اصول فلسفی به بررسی مباحث کلامی می‌پردازد.^۱ روش «عقل‌گرایی غیرفلسفی» ضمن بهره‌گیری از سلسله تحلیلات عقلی، تقیدی به پذیرش ادبیات ادبیات، مبانی، قواعد و زبان فلسفی ندارد. «مکتب کلامی معاصر نجف» نیز در بخش روش عقل‌گرایی از همین روش بهره می‌برد.

«روش نقل‌گرایی» بر محوریت سلسله مباحث نقلی موجود در فرهنگ دینی تأکید دارد؛ این روش بر اساس میزان بهره‌وری از تحلیل تراث نقلی

۱. مهم‌ترین مؤلفه‌های روش عقل‌گرایی فلسفی از این قرار است: محوریت یقین منطقی، استوارساختن نظریات بر بدیهیات منطقی، بهره‌گیری از قواعد فلسفی و بهره‌گیری از زبان فلسفی. جهت آشنایی بیشتر با پیشینه، پیروان، روش تدوینی و تألیفی و مؤلفه‌های روش عقل‌گرایی فلسفی، رک: اسماعیلی و ربانی گلپایگانی، روش‌شناسی عقل‌گرایی فلسفی در کلام اسلامی، ص ۲۷-۴۷.

به «نقل‌گرایی محض» و «نقل‌گرایی تحلیلی» قابل تقسیم است؛ در روش «نقل‌گرایی محض»، تنظیم و دسته‌بندی تراث نقلی مهم‌ترین کار متکلم است و کمتر به تحلیل و بررسی جدی محتوایی آن‌ها پرداخته می‌شود؛ در حالی که در روش «نقل‌گرایی تحلیلی»، تحلیل و بررسی جدی محتوای تراث نقلی کانون توجه متکلم است. «مکتب کلامی معاصر نجف» در بخش نقل‌گرایی از همین روش اخیر بهره می‌برد. حاصل این‌که، «مکتب کلامی معاصر نجف»، در بخش روش از «روش تلفیقی عقل‌گرایی غیرفلسفی و نقل‌گرایی تحلیلی» بهره می‌برد. «محوریت روش اجتهادی اصولی» از دیگر مؤلفه‌های روشی این مکتب کلامی است و پایه‌گذاران این مکتب با همان روش متعارف اجتهادی در علم اصول به بررسی مسائل کلامی می‌پردازند.

مکتب کلامی معاصر نجف با بهره‌گیری از مؤلفه روشی پیش‌گفته، دیدگاه‌های جدیدی در حوزه علم کلام ارائه نموده که بیان‌گر شاخصه‌ها و مؤلفه‌های برجسته این مکتب کلامی در حوزه محتواست که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به مسائلی نظیر اراده الهی، بداء، حسن و قبح و جبر و اختیار اشاره نمود. در این میان، ارائه «نظریه سلطنت نفس» در حوزه جبر و اختیار از جمله برجسته‌ترین آن‌هاست که جستار حاضر آن را در کانون بررسی قرار داده است.

جبر و اختیار، از دیرباز اذهان متکلمان، فیلسوفان، عرفا و دیگر پژوهشگران حوزه انسان‌شناسی را به خود مشغول کرده است. این مسئله از یک سو با مباحث خداشناسی چون علم الهی، قدرت الهی، قضا و قدر و توحید افعالی هم‌پوشان است و از سوی دیگر با مباحث هستی‌شناسی و انسان‌شناسی ارتباط دارد؛ از این رو، راه حل جامعی می‌طلبد که هم با

مباحث خدانشناسی و هم با آموزه‌های هستی‌شناسی و انسان‌شناسی، سازگار باشد. جبر‌گرایی به اعتبار نوع انگیزه، به اقسامی چون جبر تاریخی، جبر اقتصادی، جبر جغرافیایی، جبر روان‌شناختی، جبر کلامی، جبر فلسفی و مانند این‌ها تقسیم می‌شود.

مسئله جبر و اختیار به‌ویژه جبر فلسفی، به مناسبت بحث از ماده امر، در علم اصول نیز مطرح شده است، از آن‌جا که اصولیان، موضوع له ماده امر را طلب می‌دانند. در آن‌جا این مسئله مطرح شده که طلب چه نسبتی با اراده دارد؟ اتحاد دارند یا متغایرنند؟^۱ در این مسئله اصولی، دو دیدگاه عمده وجود دارد: مغایرت طلب و اراده و اتحاد طلب و اراده. دیدگاه مغایرت طلب و اراده را اشاعره مطرح کرده‌اند،^۲ اما دیدگاه اتحاد طلب و اراده از سوی غالب معتزله و امامیه ارائه شده است.^۳

ریشه مسئله طلب و اراده را مسئله کلام الهی و به طور خاص، مسئله کلام نفسی در علم کلام تشکیل داده است. مبنای اشاعره در نظریه تغایر طلب و اراده، پذیرش کلام نفسی در کنار کلام لفظی است.^۴ برای اثبات کلام نفسی در کتب اشاعره، از راه اوامر امتحانی^۵ و تکلیف کفار^۶ استدلال شده است. دلیل دوم مرتبط با مسئله جبر و اختیار است و از همین جهت،

۱. حلی، تهذیب الوصول الی علم الأصول، ص ۹۴؛ رازی، المحصول فی علم اصول الفقه، ج ۱، ص ۳۰۹ و کفایة الأصول، ج ۱، ص ۱۲۳.

۲. طوسی، تلخیص المحصل، ص ۱۷۰؛ رازی، همان و جرجانی، شرح المواقف، ج ۸، ص ۹۲.

۳. حلی، همان، ص ۹۳-۹۴ و موسوی قزوینی، تعلیقة علی معالم الأصول، ج ۳، ص ۲۵.

۴. رازی، المحصول فی علم اصول الفقه، ج ۱، ص ۳۰۹؛ شهرستانی، الملل والنحل، ج ۱، ص ۱۰۹.

۵. طوسی، تلخیص المحصل، ص ۱۷۰؛ رازی، همان، ج ۱، ص ۳۱۲ و تفتازانی، شرح المقاصد، ج ۴، ص ۱۴۹.

۶. رازی، المحصول فی علم اصول الفقه، ج ۱، ص ۳۰۹ و همو، المطالب العالیة من العلم الالهی، ج ۸، ص ۱۷.

در کتب اصولی به مناسبت مسئله اتحاد یا تغایر طلب و اراده، به مسئله کلام نفسی و جبر و اختیار نیز پرداخته شده است که دو مسئله کلامی مزبور به عنوان زیربنای بحث در کتب اصولی مطرح شده‌اند.

دیدگاه مغایرت طلب و اراده را برخی اندیشمندان امامیه نیز مطرح کرده‌اند و به پذیرش برخی اصولیان متأخر هم‌چون محقق نائینی، محقق خوئی و شهیدصدر نیز رسیده است و اینان در پرتو نظریه «سلطنت نفس»، دیدگاه مغایرت طلب و اراده را پذیرفته‌اند.^۱

نظریه «سلطنت نفس»، در حوزه جبر فلسفی مطرح شده است و برخی اصولیان هم‌چون محقق نائینی، محقق خوئی و شهیدصدر آن را مطرح کرده‌اند و بیان‌گر این است که مبانی فیلسوفان در تبیین اراده انسان ناکافی بوده و در پرتو غیرارادی‌بودن اراده در اندیشه فلاسفه، جبر فلسفی لازم می‌آید و فیلسوفان در حوزه اراده، جبرگرا هستند. پیروان این نظریه، راه حل فیلسوفان در تبیین اراده انسان را ناکافی می‌دانند، چنان‌که نفی اختیار را لازمه دیدگاه آن‌ها دانسته، در راستای حل مسئله جبر و اختیار، نظریه جدیدی به نام «نظریه سلطنت نفس» مطرح کرده‌اند. نظریه سلطنت نفس در میان اصولیان پیش از محقق نائینی نیز مطرح بود، اما محقق نائینی به بررسی مجدد آن پرداخت و ضمن ارائه زوایای مختلف آن، از این نظریه دفاع کرد. این نظریه که در میان اصولیان متأخر، توسط محقق نائینی پایه‌گذاری شده، توسط محقق خوئی و شهیدصدر تکمیل گردید.^۲

۱. نائینی، *اجودالتقریرات*، ج ۱، ص ۱۳۶؛ فیاض، *محاضرات فی اصول الفقه*، ج ۱، ص ۳۵۳ و

شاهرودی، *بحوث فی علم الاصول*، ج ۲، ص ۳۶.

۲. نائینی، *فوائد الاصول*، ج ۱، ص ۱۳۱؛ فیاض، *محاضرات فی اصول الفقه*، ج ۱، ص ۳۵۳ و شاهرودی،

بحوث فی علم الاصول، ج ۲، ص ۳۶.